

СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІ ПРАГНЕННЯ ДОШКІЛЬНИКА ТВОРЧО ВИРАЗИТИ СЕБЕ

У статті розкрито психолого-педагогічні особливості творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності. Окреслено умови розвитку досліджуваного явища, з-поміж яких особливої уваги надається синтезу мистецтв як засобу, що об'єктивує прагнення дитини творчо виразити своє "Я" у художньо-творчому процесі.

Ключові слова: самовираження особистості, творче самовираження, творчість, творча активність, синтез мистецтв.

На сучасному етапі соціально-економічні перетворення в нашій державі неминуче породжують зміни у світоглядних позиціях, сприяють утвердженню нових пріоритетів у всіх сферах суспільного життя. У цьому зв'язку загострюється проблема концептуального визначення діяльності системи освіти, призначення якої – формувати людину, здатну реалізувати себе в конкретних соціокультурних умовах, приймати самостійні рішення та діяти, усвідомлювати себе як суб'єкта власної активності. Особистість реалізує себе як суб'єкт культури, об'єктивує свої здібності процесі творчості. Розпочинати розв'язання окреслених проблем потрібно з дошкільного дитинства, оскільки саме цей вік фахівці визначають як період первісного фактичного становлення особистості, виникнення першого схематичного обрисів цілісного дитячого світогляду, образу світу та себе в ньому.

Процес модернізації системи дошкільної освіти передбачає розв'язання стратегічного завдання – створення розвивальних умов для відповідального самовизначення особистості, яка зростає, її реалізації в різних формах активності, позиції "Я у Світі" як системи ціннісних ставлень до природи, культури, людей, власного "Я" [2]. У цьому аспекті особливого значення набуває проблема самовираження дитини, розвитку її творчості в різних видах діяльності, в музичній у тому числі.

Аспекти проблеми творчого самовираження особистості, яка зростає, розкриття оптимальних умов для вираження дитиною свого "Я", власної індивідуальності та проявів творчості в різних сферах життєдіяльності відображені у працях А. Аніщук, А. Богуш, Л. Березовської, О. Дронової,

Н. Гавриш, Р. Чумічевої та ін. [4, 9]. Наукові узагальнення фахівців є значущими для розгорнутого наукового пошуку.

Мета статті – розкрити значення синтезу мистецтв у процесі розвитку творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності.

Як засвідчують дослідження К. Абульханової-Славської, І. Беха, А. Богуш, Л. Божович, В. Бойка, І. Кона, О. Кочетової, О. Кононко, Р. Немова, В. М'ясищева, О. Петровського, Д. Фельдштейна, Л. Середюк, Л. Сохань, І. Єрмакова та ін., особистісне самовираження слугує основою процесів самоствердження та самореалізації людини, що є значущим у процесі її життєдіяльності. Аналіз праць дає змогу розкрити сутність поняття "самовираження особистості" та з'ясувати вікові особливості цього процесу [1, 3, 4, 6, 8].

Сучасна дослідниця К. Абульханова-Славська пояснює самовираження як "спосіб, котрим людина реалізує себе як особистість у діяльності, у спілкуванні, у вирішенні життєвих проблем [1, с.99]. Учена вказує, що головними умовами самовираження є настанова адекватності, яку визначає в більшості випадків сама особистість, між внутрішнім світом (його запитами, орієнтирами, цінностями) і зовнішнім способом вираження внутрішнього світу, безперервний рух до реальної суспільно й особисто значущої мети, наявність перспективи особистості, яка зростає [1, с.108].

Особистісне самовираження є активною діяльністю людини, що передбачає максимальне використання і розвиток її задатків та можливостей; особистісне самовираження має прояв в активній діяльності людини і дає їй змогу у предметно-практичних видах діяльності максимально використати свої задатки й можливості, реалізувати власну індивідуальність, продемонструвати особистість [6].

Як вважають Д. Богоявленська, Л. Виготський, найбільш продуктивним і перспективним є творче самовираження, оскільки в іншому разі індивід "транслює" раніше закладені в нього програми та стереотипи [5].

У науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення феномену "творчість". На погляд філософії, творчість розглядають як діяльність, у процесі якої особистість вільно й конструктивно реалізує себе; творчість пов'язана з культурою і є формою особистісного самовираження – через неї особистість реалізує себе як суб'єкт культури, об'єктивує свої здібності (Р. Апресян); проблема життєтворчості зосереджується на самопізнанні, самоактуалізації, побудові власного життя, підґрунтям якого є духовність особистості (В. Шинкарук, П. Соболев).

У психології існують численні тлумачення цього поняття: "неперервний пізнавальний процес, що виникає в результаті багаторазової практики (не тільки створення предметного світу, але й самореалізація та самоствердження особистості в суспільстві) (Л. Виготський [4]); "механізм" продуктивного розвитку та саморозвитку (Я. Пономарьов); діяльність, спрямована на самовираження і самоактуалізацію особистості (Д. Богоявленська); одна із "форм єдиного циклу самоцінної активності людини – породження і відтворення себе як суб'єкта" (В. Петровський); інтегративна властивість особистості, готовність та здатність до творчої самореалізації й саморозвитку (В. Моляко).

Незважаючи на різноаспектність у визначенні зазначеної категорії, науковці погоджуються, що її характеристики не предметні, а процесуальні: творчість розгортається у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. З-поміж функцій творчості виділяють: пізнання, самовизначення, самовираження, перетворення себе і довкілля.

Творчість взаємообумовлена творчою активністю, адже вона є однією зі змістових форм активності особистості, яку можна розглядати як універсальну здібність, що забезпечує успішне виконання різних видів діяльності. Творчу активність як особистісну категорію визначають внутрішніми психічними особливостями суб'єкта, що позначається на його своєрідному ставленні до довкілля. Виокремлюють такі стадії творчої активності: наслідування (копіювання готового); творче наслідування (внесення елементів новизни, прояв самодіяльності без внесення істотних змін у запропоновану схему дій, зразок, ідею; репродуктивна творчість (уміння взяти за основу запропоновану схему, але істотно її переробити, внести зміни); справжня творчість, створення нового, вона недоступна дошкільникові, адже створити оригінальну ідею можна лише на вершині свого креативного розвитку та у сфері своїх інтересів, здібностей.

Підґрунтям творчого самовираження особистості є потреба "стати собою" – тобто само реалізуватися (К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, О. Мелік-Пашаєв, Р. Чумічева та ін.), при цьому не йдеться про процес, що

обмежує, замикає людину на собі самій, а визначає таку цілісну позицію особистості до дійсності, тип ставлень до довкілля в цілому та до самої себе, що перетворює цінності й мотиви, пізнавальну сферу, її життєву поведінку [1, 5, 9].

Грунтуючись на наукових положеннях, творче самовираження можна охарактеризувати як прояв особистісного зростання, намагання особистості, яка зростає, реалізувати своє "творче Я" у процесі життєдіяльності. Творче самовираження має прояви в різних видах діяльності, з-поміж них і в музичній.

Логіка започаткованого дослідження передбачає з'ясування особливості творчого самовираження на етапі дошкільного дитинства, оскільки потреба у вираженні свого "Я" виникає саме в цей період, а протягом наступних років змінюється, наповнюючись новим змістом. На думку Л. Виготського, О. Запорожця, діти дошкільного віку, пізнаючи довколишній світ, відчують потребу у вільному, творчому вираженні себе – вільно і творчо самовиражаючись, вони дедалі більше пізнають своє "Я" та відкривають для довкілля нове про себе [5].

За висновками фахівців, розвиток самовираження особистості дитини пов'язаний із виникненням низки новоутворень, зокрема, системи "Я" – зароджується самосвідомість у ранньому віці, формується до кінця дошкільних років завдяки інтенсивному особистісному розвитку та є центральним новоутворенням дошкільного дитинства (Н. Авдеева, Б. Г. Ананьєв, А. Богуш, О. Кононко, О. Леоньєв, М. Лісіна, В. Мухіна, А. Сілвестру, І. Чеснокова та ін.) [4, 6, 7].

За словами науковців, розвиток особистості дошкільника пов'язаний зі зміною його ставлення до довкілля та самого себе, кожна зміна виступає новим етапом у розвитку його свідомості й самосвідомості, зумовлена тим, як саме дошкільник вирізняє себе з навколишнього світу; як із ним співвідноситься. Завдяки спілкуванню з дорослими, зазначає М. Лісіна, у дошкільника впродовж його індивідуального життя формується неповторна своєрідність внутрішнього світу, виникає "образ Я", який стає більш-менш стійким особистісним утворенням [7].

Тенденція до самовираження виявляється уже в немовлят у прагненні до свободи рухів, певної самостійності. Подальший розвиток процесу самовираження пов'язаний із виникненням низки новоутворень. Першим серед них є "система Я", що породжує нову потребу діяти самій, включатися в повноцінну "дорослу" діяльність, бути визнаною самостійною особистістю. Вона виявляється у постійній і впевненій вимозі "Я сама". У зв'язку з цією потребою самовираження дитини розвивається далі під впливом оцінного ставлення однолітків та дорослих у процесі спілкування [6].

Старший дошкільний вік характеризується утворенням рефлексії, що уможливило усвідомлення дошкільником впливу своїх слів на почуття інших людей, передбачення їх реакцій. На думку І. Беха, рефлексивні риси виникають унаслідок пізнання дошкільником самого себе та самоставлення і ґрунтуються на комунікативних властивостях, освоєних правилах у групі. Характерно, що "образ-Я", хоча не завжди усвідомлюється в певному обсязі та змісті, реально визначає діяльність і поведінку дитини [3].

Як зазначають А. Богуш, Л. Березівська, самовираження – означає розкриття дитиною свого внутрішнього "Я", своєї індивідуальності в художній творчості, у художньо-мовленнєвій, ігровій, образотворчій та інших видах діяльності [4].

Категорія самовираження, зауважує О. Лобова, відіграє важливу роль у розвитку потенційних творчих можливостей дошкільників і являє собою самодостатній процес. Дорослий, створюючи умови для самовираження дітей дошкільного віку, стимулює тим самим у неї творчу активність. Учена виділяє такі стадії самовираження дитини [8]:

- спонтанно-інтуїтивна – дитина слідує законам природи, не знаючи соціальних законів;
- довірливо-регламентована – дитина підкорюється соціальним законам і намагається слідувати законам довкілля, дорослий спрямовує дитину;

- довірливо-творча – дитина самостійно, довільно виражає різнобічний досвід, переживання в конкретних діях.

Важливим для нашого наукового пошуку є виокремлені науковцями показники, що характеризують дитячі творчі дії [4, 5, 6, 8]: доповнення, зміна, комбінування, перетворення вже знайомого матеріалу, застосування відомого в нових ситуаціях, створення нових порівнянь із раніше засвоєними; самостійний пошук, спроби найкращого вирішення творчих завдань, надходження нових, оригінальних прийомів вирішення, самостійність та ініціативність; швидкість реакцій, орієнтування в нових умовах, пластичність.

Таким чином, опираючись на науковий доробок, *творче самовираження* дошкільників у музичній діяльності можна розуміти як прагнення і здатність дитини розкрити своє "Я", виразити власні емоції й почуття шляхом віднаходження адекватних образно-виразних засобів та реалізації природного потенціалу в художньо-творчому процесі.

На основі аналізу здобутків фахівців можна виділити *когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий* компоненти творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності. *Критеріями та показниками творчого самовираження* дошкільників у музичній діяльності визначено:

- наявність у дитини прагнення виразити своє "Я", бажання заявити про себе іншим (сформованість потреби, прагнення до визнання);

- узгодженість потреби виразити себе зі здатністю віднаходити адекватні образно-виразні засоби (уміння презентувати себе у музичному образі);

- сталість прояву творчості у музичній діяльності.

На основі критеріїв і показників виокремлено *чотири типи* творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності: гармонійний, дисгармонійний, суперечливий та зародковий.

Опираючись на здобутки вчених, можна виділити комплекс *педагогічних умов*, забезпечення яких сприяє розвитку творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності:

- суб'єкт-суб'єктна взаємодія педагогів із дітьми у художньо-творчому процесі;

- заохочення і підтримка дорослими соціально схвалюваних форм творчого самовираження дитини;

- зміщення педагогічних акцентів із заучування музичного репертуару на продукування творчих ідей;

- синтез мистецтва як засіб активізації прагнення дитини творчо виразити своє "Я".

З-поміж умов, що забезпечать підвищення ефективності процесу творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності, необхідно виділити синтез мистецтв як особливий засіб активізації прагнення дитини творчо виразити себе. Звернутися до мистецтва означає отримати своєрідний камертон, що дає змогу визначити на різних вікових етапах повноту звучання емоційної культури особистості, духовно-моральних цінностей, без яких гармонія розвитку творчої особистості неможлива.

На думку О. Рудницької, особлива активізація свідомості засобами мистецтва зумовлена тим, що художній твір і відображає дійсність, й оцінює зображуване, прагнучи виявити його сутність. Під впливом художніх образів

безпосередні почуття переходять в естетичні, етичні уявлення суб'єкта як ціннісний акт осягнення світу та самопізнання власної ідеальної сутності. Коли мистецтво входить у "Я", коли людина відчуває увесь світ у собі й себе в ньому, відбувається отожднення внутрішнього й зовнішнього, логічного смислу мистецького твору та аналогічної сфери самосвідомості особистості, смислової предметності мистецтва й непередбаченого суб'єктивного почуття.

Мистецтво як соціально-естетичний феномен, зазначає Р. Чумічева, відображає соціально-значущі цінності, до яких спрямовується "ідеальне, вище "Я" людини. Через мистецтво в безпосередньо-емоційній формі відбувається трансформація цінностей суспільства в особистісно-значущі. Самосвідомість, у розвитку якої мистецтво відіграє велике значення, намагається немовби "підтягнути" особистість, котра зростає, до високого рівня ціннісних орієнтацій. Таким чином, формування особистісної суті під час спілкування з мистецтвом виступає змістовим елементом культури творчого самовираження особистості [9].

Як зазначають науковці, "мистецтво моделює, ілюзорно відтворює цілісне буття людини", а творче самовираження реалізує це буття (М. Каган); "мистецтво є тією одиницею діяльності, що відповідає завданню відкриття, вираження й комунікації суті особистості відповідно до дійсності, реальності (Д. Леонт'єв).

Особливе значення в процесі особистісного становлення дитини, прояву її творчості має синтез мистецтв (О. Дронова, Т. Голінська, Н. Гавриш, Л. Масол, Г. Шевченко, Р. Чумічева, Б. Юсов та ін.). За висновками вчених, тенденція до синтезу мистецтв визначається наявністю закономірності художнього мислення, зв'язком різних мистецтв один із одним та реальним життям; об'єднувальним чинником є художній образ, що включає такі універсальні компоненти, як відповідність форми змістові, композиційна особливість, художня мова твору.

Комплексна взаємодія мистецтв як систематичний та цілеспрямований процес одночасного та послідовного впливу сукупності різних видів мистецтв у їх взаємовпливі на чутливу сферу дитячої особистості розглядає Г. Шевченко. Теоретично обґрунтована модель "поліцентричної інтеграції знань" Л. Масол, що передбачає виділення двох домінуючих змістових ліній – музики, живопису, які органічно поєднані в тематичний цикл на основі загальної духовно-світоглядної орієнтації й які збагачуються елементами інших двох змістовних ліній – синтетичних мистецтв. На думку Т. Голінської, синтез надає художній картині світу цілісності та гармонійності, взаємодія видів мистецтв обумовлена їх естетичною природою, генетичною, морфологічною спільністю, єдиними законами художнього мислення, загальною діалектикою людського пізнання.

У дослідженнях Б. Юсова окреслені підходи до використання синтезу мистецтв у дошкільному дитинстві. За словами автора, за своєю природою дитина – "поліхудожня", тобто рівною мірою схильна до сприймання, усвідомлення та перетворення різноманітної художньої інформації: усі види мистецтва виступають як явища життя в цілому, тому дошкільник може успішно розвиватися в кожному із видів художньої діяльності; колір, звук, простір, рух, форма – різне вираження духовних проявів та якостей докільця тісно взаємопов'язані; слід враховувати внутрішні, образні, духовні зв'язки мистецтва – на рівні творчого процесу, відрізняючи від звичних міжпредметних зв'язків чи взаємного ілюстрування одного виду мистецтва прикладами іншого (за змістом і сюжетом) [10].

Модель особистісно-розвивального середовища дошкільників на основі синтезу мистецтв розробила Р. Чумічева. Синтез мистецтв учена розуміє як спосіб створення в освітньому процесі умов для творчої активності й самореалізації старших дошкільників [9].

Таким чином, фахівці переконливо доводять, що розвиток особистості дитини засобом синтезу мистецтв сприяє розкриттю її природного потенціалу, збагаченню емоційного досвіду, прояву здібностей та творчій активності [5, 9, 10]. Глибока форма взаємозв'язку, взаємодоповнення видів мистецтв (літературного, образотворчого, театрального та музичного) урізноманітнює вплив на дошкільника, розкриває перед ним навколишній світ у всій різноманітності та красі, охоплює всі види дитячої творчості. Наголошено, що синтез мистецтв має бути не механічним поєднанням, ілюструванням одного виду мистецтва іншим, а поєднанням із посиленням образної виразності, взаємозбагачення та взаємодоповнення одне одним. Поєднання мистецтв можна здійснювати на основі одного художнього задуму і створювати умови для відкриття нового у творах мистецтва, збагачення життєвого досвіду, стимулювання творчості в процесі життєдіяльності.

Висновки. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури виникла можливість збагатити розуміння поняття творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності; виділити критерії й показники, визначити типологію, окреслити умови розвитку досліджуваного явища. Особливим засобом активізації прагнення дитини творчо себе виразити є синтез мистецтв як найбільш ефективна сфера розвитку її творчості. Мистецтво, зокрема синтез його видів, збагачує емоційний досвід дитини, об'єктивує бажання виразити своє "Я" в художньо-творчому процесі.

Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо в розробленні методики розвивального середовища з розвитку творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. — 299 с.
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / Наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. — 3-те вид., випр. — К.: Світич, 2009. — 430 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. наук. вид. / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-техно-логічні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
4. Богущ А. М., Березовська Л. І. Творче самовираження дошкільників у художньо-мовленнєвій діяльності: [монографія] / Алла Михайлівна Богущ, Людмила Іванівна Березовська. – Одеса: М. П. Черкасов, 2008. — 203 с.
5. Выготский Л. С. Психология искусства / Лев Семенович Выготский. — М.: Педагогика, 1987. — 344 с.
6. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): [монографія] / Олена Леонтіївна Кононко. — К.: Стіло, 2000. — 336 с.
7. Лисина М. И. Формирование личности в общении. Психология самопознания у дошкольников / Мария Ивановна Лисина. — Кишинев, 1983. — 110 с.
8. Лобова А. Ф. Школа самовыражения / Алла Федоровна Лобова Екатеринбург, 1998. — 248 с.
9. Чумичева Р. М. Взаимодействие искусств в развитии личности старшего дошкольника / Раиса Михайловна Чумичева. Автореф. дисс. д-ра пед. наук. – Ростов – на – Дону, 1995. — 37 с.

10. Юсов Б. П. Современное состояние вопроса: Научная гипотеза // Взаимодействие и интеграция искусств в полихудожественном развитии школьников: Рекомендации к разработке комплексных программ по искусству для школ и внешкольных занятий / Под. общ. ред. Г. П. Шевченко, Б. П. Юсова. — Луганск, 1990. — 175 с.
